

kurie čia rengdavę įvairius pasilinksminimus. Pasak padavimų, ši vieta esanti šventa, čia pasirodydavęs „senas senutėlis“ Dievas, taip pat Marija („nesakė kaip ana atrodo, bet sakė, kad pasdarė šviesu <...> ir tas Marijos abrozdelis (paveikslas) atsirado“).

Vykintas VAITKEVIČIUS

Survey of mythological and votive objects

Survey of mythological-votive objects in various Lithuanian districts was carried on by the LIH in 1998-1999. About 90 such objects were localized and surveyed (sacred hills, stones, springs, trees, different kinds of mythological sites) the existence of which has so far been known only from archival data or the data available has been incomplete. The article contains information about some investigated objects of greater importance.

Vykintas VAITKEVIČIUS, Gintautas ZABIELA

ŽVALGOMOSIOS EKSPEDICIJOS RYTŲ LIETUVOJE
1999 M.

1999 m. LII žvalgė nežinomus archeologinius bei mitologinius-sakralinius objektus Anykščių, Rokiškio, Utenos ir Zarasų rajonuose. Ekspedicijų metu aplankyta per 100 vietovių, žvalgyta maždaug 150 objektų. Aptikti 7 archeologiniai, 26 mitologiniai-sakraliniai ir 2 istoriniai objektai, kuriuos reikia įrašyti į kultūros paminklų apskaitą. Dar 19 mitologinių-sakralinių ir 2 istoriniai objektai yra registruotini ir saugotini, o 14 archeologinių ir 2 mitologinių-sakralinių objektų vertei nustatyti reikalingi papildomi tyrinėjimai. Paminėtina dalis svarbiausių žvalgytų, lig šiol nežinomų arba menkai žinomų archeologinių ir mitologinių-sakralinių objektų.

Gasių (Zarasų r., Dusetų sen.) piliakalnis, vadinamas Katilničia, Piniginiu kalnu arba Šaikine, yra 0,7 km į ŠR nuo Skineikių piliakalnio (AR 1514), 0,3 km į PV nuo kelio Padustėlis-Pempės, 0,13 km į ŠR nuo Svaitutėlės upelio dešiniojo kranto, 0,1 km į Š nuo P. Jonėno sodybos. Piliakalnis įrengtas aukščiausioje ožnugario dalyje, jo aikštelė pailga ŠR-PV kryptimi, 10×14 m dydžio. Pylimas aikštelės PR gale yra 10 m ilgio,

siekia 6 m plotį prie pagrindo, yra 0,3 m aukščio. Išskleistas kūgio formos pylimas aikštelės ŠV gale yra 11 m ilgio, siekia 11 m plotį prie pagrindo, 0,8 m aukščio. Piliakalnio šlaitai 10–12 m aukščio.

Ivoniškių (Rokiškio r., Antazavės sen.) piliakalnis yra 0,18 km į V nuo kelio Derviniai–Antazavė, jo P papėdėje įsikūrusi Lašų sodyba. Piliakalnio aikštelė pailga Š–P kryptimi, 50×12–22 m dydžio. Š ir P aikštelės galuose pastebimos pylimų vietos. Kalno šlaitai 8–10 m aukščio. Už 10 m nuo aikštelės Š galo yra 0,3–0,4 m gylio pažemėjimas – griovio (?), o už jo, matyt, ariant išskleisto pylimo vieta. Piliakalnis buvęs ariamas, tačiau juodos humusingos žemės kultūrinio sluoksnio storis arčiau aikštelės P galo dar siekia 0,5 m. Rasta molio tinko gabalėlių, geležies gargažė.

Petraučiškių (Zarasų r., Dusetų sen.) piliakalnis, vadinamas Juoduoju kalnu, yra 0,95 km į PV nuo kelio Bradesai–Zarasai, 0,4 km į Š nuo R. Bakučio sodybos, kelio, jungiančio kelius Bradesai–Zarasai ir Aviliai–Dusetos V pusėje. Piliakalnio aikštelė kiek netaisyklingos formos, 23–24 m skersmens, buvusi ariama. Piliakalnio šlaitai 8–10 m aukščio. Į P ir R nuo aikštelės, 4 m žemiau, plyti 20 m pločio terasa. V kryptimi, 2 m žemiau, taip pat matyti terasos (?) žymės. Šioje vietoje aptiktas 0,3 m storio, ariant maišytas kultūrinis sluoksnis su lipdytos keramikos brūkšniuotu paviršiumi fragmentais ir molio tinko gabalėliais. Piliakalnį ariant, prieškarium rasta akmeninių kirvelių.

Suvieko (Zarasų r., Suvieko sen.) piliakalnis, vadinamas Žydkalniu, yra 0,2 km į Š nuo kelio Suviekas–Zarasai, 0,15 km į V nuo D. Galvydienės sodybos, 0,08 km į PV nuo Suvieko ežero. Ilgus metus arta piliakalnio aikštelė pailga ŠV–PR kryptimi, 155×17 m dydžio, beveik 2 m aukštesnė ŠV dalimi. Piliakalnio šlaitai siekia 8 m aukštį. Į ŠV nuo aikštelės, 4 m žemiau (ežero link), yra 40 m pločio terasa.

Šiuokščių (Zarasų r., Degučių sen.) piliakalnis, vadinamas Moliakalniu, yra 0,65 km į V nuo kelio į Skeldus atsišakojimo iš kelio Zarasai–Kaunas, 0,4 km į PR nuo pastarojo kelio ir kaimo kapelių, 0,13 km į Š nuo Tūreikių sodybos. Piliakalnį supa pelkėtos žemumos, tik P pusėje jis pereina į žemesnę pakilumėlę, kiek primenančią terasą. Piliakalnio aikštelė buvusi ariama, pailga Š–P kryptimi, 45×8–13 m dydžio. Piliakalnio šlaitai 8–10 m aukščio. Jį ariant, pokariu rasta akmeninių kirvelių.

Maniuliškių (Zarasų r., Antazavės sen.) pilkapynas yra 0,75 km į PV–V nuo kelio Maniuliškės–Šniūkštai, 0,68 km į PR nuo kelio Antazavė–Suviekas, 0,1 km į P–PR nuo Abarių sodybos sodo, Avinuostos ežero Š kranto aukštumoje. Dabar lauke išlikęs vienas 10×8 m dydžio, iki 0,5 m aukščio pilkapis. Jo PV pakraštyje iš žemių kyšo 0,3×0,4 m dydžio 2 akmenys, atrodo, priklausantys akmenų vainikui. Pilkapio viršuje, 0,25 m gylėje, užslinkusioje duobėje, rasta radinių iš, matyt, ariant lauką suardytų viduriniojo geležies amžiaus pilkapių. Tai pentinis siauraašmenis kirvis, įmominis ietigalis ir sidabrinės antkaklės fragmentai. Išlikę D. Šidlausko–Visuomio pateiktų duomenų apie tai, kad šiame pilkapyne 1936 m. dar buvo 2 pilkapiai. Beje, iš žemės savininko D. Šidlauskas tą kartą nupirko ir įvairių radinių: kirvį, „šalmo viršų“, „durtuvą“, „kirvuką, susuktą tarp penties ir ašmenų“, galastuvėlį, taip pat ir akmeninį kirvelį (VAK, b. 70, p. 73).

Dundiškių (Rokiškio r., Obelių sen.) viduramžių senkapiai yra apie 0,94 km į PR nuo kelio į Kalniškius atsišakojimo iš kelio Obeliai–Kriaunėnai, 0,55 km į P nuo kelio Obeliai–Kriaunėnai, kairiajame kanaluoto Kiaulupio krante, nedidelėje lomoje ir kalvelėje į PV nuo Dundiškių Bažnytkalnio (buvo AR 942), kur viduramžiais, atrodo, stovėjo nedidelė koplyčia. Nuartoje, maždaug 30 m skersmens, 2–3 m aukščio kalvelėje, 0,06 km į V–PV nuo Bažnytkalnio, pastebėta smulkių žmogaus kaulų fragmentų, rastas XVII a. žalvarinis signetinis žiedas iš suardyto kapo. Archyvinuose šaltiniuose ir žmonių pasakojimuose kalbama apie kaulų ir varinių pinigėlių radinius šioje vietoje.

Ažukriaunis (Rokiškio r., Obelių sen.) alkakalnis, vadinamas Dubužės kalnu, yra 0,5 km į ŠV nuo tilto per Kriauną, kelyje Pakriauniai–Samaniai, šio kelio P pusėje. Kalnas pailgas ŠV–PR kryptimi, maždaug 100×50 m dydžio, iki 18 m aukščio šlaitais. Pasak padavimų, šioje vietoje prasmego bažnyčia, sekmdieniais girdėti „varpo skambėjimas ir žmonių giedojimas“.

Ažušilių (Rokiškio r., Obelių sen.) alkakalnis, vadinamas Kantragūra, yra Obelių girininkijos Šilo miško 13 kvartalo Š dalyje, Kriaunėnų upelio kairiajame krante, 0,22 km į R–PR nuo buvusios Piniginio akmens vietos. Tai ŠV–PR kryptimi pailgas, maždaug 80×4–8 m dydžio kalnas–gūbrys stačiu, 6–8 m aukščio šlaitu iš ŠR pusės ir nuolaidžiu, ilgu šlaitu iš PV. Pasak padavimų, kalne nuskendo bažnyčia.

Degučių (Rokiškio r., Obelių sen.) alkakalnis, vadinamas Bažnytkalniu, yra 1,6 km į PV nuo Aleksandravėlės bažnyčios, 0,25 km į Š nuo kelio Keležeriai–Aleksandravėlė, 0,08 km į V nuo Degučių gamybinio centro griuvėsių. Bažnytkalnis – dominuojanti apylinkių aukštuma, kuri 1960 m. buvo apšodinta pušaitėmis. Kalnas pailgas ŠV–PR kryptimi, viršuje maždaug 60×40 m dydžio, 14–16 m aukščio šlaitais. Pasak padavimų, kalne nuskendo bažnyčia.

Salų (Rokiškio r., Salų sen.) alkakalnis, vadinamas Raganų kalnu, yra 0,8 km į ŠR nuo Šetekšnos upės kairiojo kranto, 0,75 km į PV nuo kelio į Naujasodę atsišakojimo iš kelio Gučiūnai–Salos, 0,25 km į PR nuo Kaškevičių sodybos. Kalnas 1970 m. buvęs aplygintas, dabar ši vieta – tai 16–18 m skersmens pakiluma nuolaidžiais, 2–4 m aukščio šlaitais. Archyviniai šaltiniai mini, jog čia rasta įvairių radinių. Pasak padavimų, šioje vietoje buvo baudžiamos raganos, čia vaidendavęsi.

Garnių (Utenos r., Daugailių sen.) alkakalnis, vadinamas Kaukakalniu, yra 0,8 km į ŠR–R nuo kelio Daugailiai–Tauragnai, 0,4 km į ŠV nuo 1–ojo Garnių piliakalnio (AR 1298), bevardžio upelio tvenkinio PR krante. Kalnas kūgio formos, apie 25 m skersmens viršuje, jo šlaitai siekia 10–12 m aukštį.

Pikčiūnų (Utenos r., Daugailių sen.) alkakalnis, vadinamas Velnio kalnu, yra 0,9 km į PR nuo 1–ojo Garnių piliakalnio (AR 1298), 0,12 km į ŠR nuo kaimo kapelių ir K. Kunčiaus sodybos, 0,1 km į Š nuo lauko kelio, atsišakančio iš kelio Daugailiai–Tauragnai. Kalva pailga ŠV–PR kryptimi, 30×10–12 m dydžio, 6–8 m aukščio šlaitais iš ŠR ir PV bei nuolaidžiais, 2–4 m aukščio šlaiteliais iš ŠV ir PR. Kalvos viršuje yra raudonos spalvos suskeldėjusio granito, prie pagrindo R–V kryptimi pailgas, 1,55×0,9 m dydžio, iki 0,6 m aukščio (V) akmuo. Jo viršuje yra R–V kryptimi pailgas, 39×7,5–19 cm dydžio, 2–3 cm gylio įdubimas, primenantis žmogaus dešiniąją pėdą. Kalvos ŠR, Š ir ŠV pusėse, taip pat žemiau, šlaituose, yra keliolika, labiau ar mažiau iš žemių išsikišusių akmenų, kurie sudaro savotišką puslankį, juosiantį Velnio kalną iš Š pusės. Be to, Velnio kalno PV šlaitas leidžiasi į vadinamąjį Velniaduobį, kuris dabar – arimo sulėkštintais šlaitais ir ariant iš dalies žemėmis užnešta, ŠV–PR kryptimi pailga, maždaug 100×150 m dydžio dauba.

Ruklių (Utenos r., Sudeikių sen.) alkakalnis, vadinamas Kupaliakalniu, yra 0,53 km į PR nuo kelio Antandraja–Radeikiai 90° posūkiu į R, už 0,03 km į ŠR nuo piliakalnio (AR 1338), aukštumų masivo V pakraštyje. Kalvos viršuje yra plokščia, ŠV–PR kryptimi pailga, 20×12 m dydžio aikštelė. Iš likusios aukštumos dalies pusės (P, R) kalnelio šlaitai siekia 3 m aukštį. Š pusėje jo šlaitas leidžiasi į gilią griovą, o V kryptimi pamažu žemėja, pereina į terasą ir toliau stačiai leidžiasi iki pačios aukštumos masivo papėdės.

Baibių (Zarasų r., Degučių sen.) alkakalnis, vadinamas Bažnyčiakalniu, yra 0,85 km į Š nuo Kloviškių kaimo kapinių, 0,55 km į P–PV nuo L. Čiegienės sodybos, 0,18 km į V nuo kelio į Kloviškis, atsišakojančio iš kelio Zarasai–Kaunas. Kalvos viršuje yra plokščia, 10 m skersmens aikštelė. Nuo aukštumos pusės (Š) kalvos šlaitas pakyla 3 m, iš V – 3–4 m, iš R – 5–6 m. P kryptimi kalvos šlaitas yra nuolaidus, maždaug 7 m pamažu žemėja, už 25 m, kiek pasisukęs į PV, pakyla 0,6–0,8 m ir atragio gale suformuoja pakilumėlę, kurią iš V, P ir R supra numelioruota žemuma. Į PV nuo Bažnyčiakalnio būta ir padavimuose minimos „balelės po liūnu“. Pasak padavimų, Bažnyčiakalnyje yra paskendusį bažnyčia, vidurdienį čia skambina varpai.

Daržininkų (Zarasų r., Antazavės sen.) alkakalnis, vadinamas Bažnyčiakalniu, yra 0,75 km į Š nuo kelio Antazavė–Bradesai, 0,55 km į R nuo Tautesnio (Zalvės) ežero, 0,28 km į Š nuo V. Ragauskienės sodybos, 0,08 km į R nuo kelio Saliniai–Antazavė. Tai iškili, buvusi ilgai ariama aukštuma. Viršuje ji netaisyklingos formos, maždaug 40–60×100 m dydžio, iki 18–20 m aukščio šlaitais.

Gutaučių (Zarasų r., Antalieptės sen.) alkakalnis, vadinamas Žvirbliakalniu, yra kelio į Veleikius, atsišakojančio iš kelio Antalieptė–Daugailiai, P pusėje, 0,15 km į ŠV nuo Gutaučių piliakalnio (AR 1475). Tai ŠR–PV kryptimi pailga, maždaug 120×60 m dydžio kalva, aukštėjanti į PV. Jos šlaitai siekia 12–15 m aukštį. Pasak padavimų, čia buvo „kitokia negu šių laikų“ bažnyčia. Joninių naktį girdėti po žemėmis „verkiant ir dejuojant“.

Jakštų (Zarasų r., Antalieptės sen.) alkakalnis, vadinamas Dievaičiuuku, yra 0,9 km į P nuo Kaniūkų (Lūžų) akmens su dubeniu (AR 1477), 0,5 km į V nuo kelio Antalieptė–Jakštai (per Lūžų mišką), 0,35 km į

ŠR nuo kaimo kapelių, 0,25 km į PR nuo Lūžų miško 60 kvartalo PR pakraščio, Juodaraistyje. Dievaičiukas kiek išstęsto kūgio formos kalnelis, 5×8 m dydžio viršuje, jo šlaitai siekia 4 m aukštį. Už 0,08 km į PR nuo Dievaičiuo yra Š–P kryptimi pailga, 5×15 m dydžio viršuje, 4–5 m aukščio šlaitais kalnelis, vadinamas Dievaityte (!).

Novinkų (Zarasų r., Imbrado sen.) alkakalnis, vadinamas Perkūnkalniu, yra 1,8 km į ŠR nuo Imbrado bažnyčios, 0,15 km į V nuo V. Rutulienės sodybos, 0,11 km į ŠV nuo nebenaudojamo (senojo) kelio Imbradas–Stelmužė, pelkėtos Dubakos daubos PV krante. Perkūnkalnio būta pailgo ŠV–PR kryptimi, maždaug 20×40 m dydžio, 2–4 m aukščio šlaitais, aukštesne PR dalimi. Po ilgamečio ir intensyvaus arimo Perkūnkalnis apardytas, aplygintas. Kalvos R šlaite guli raudonos spalvos granito akmuo, atrodo, apdaužytas perkūno. Matoma akmens dalis 1,3×1,6 m dydžio, siekia 1,15 m aukštį.

Rutuliškių (Zarasų r., Imbrado sen.) alkakalnis, vadinamas Kastelninku, yra 1,8 km į PR nuo Golubiškių piliakalnio (AR 1497), 1,2 km į P nuo R. Karlos sodybos, 0,8 km į PV nuo Alko (kitaip – Vilkinės) salos. Tai siauro Imbrado ežero pusiasalio smaigalyje esanti kiek netaisyklingos formos kalva plokščių viršumi, 45×50 m dydžio aikštele, iki 7 m aukščio šlaitais. Su likusia pusiasalio dalimi Kastelninkas Š pusėje jungiasi siaura, virš vandens vos 0,5–1 m iškilusia sausumos juosta. Pasak padavimų, ant kalno stovėjo bažnyčia. Vietos pavadinimas siejamas su rusų kalbos žodžiu *kostiol*.

Šiuokščių (Zarasų r., Degučių sen.) alkakalnis, vadinamas Berniukalniu, yra 0,8 km į PR nuo tilto per Šventąją kelyje Zarasai–Kaunas, 0,45 km į PV nuo Tūreikių sodybos, dešiniajame patvenktos Šventosios krante, aukštumoje. Kalnas maždaug 80–90×120 m dydžio, jį ŠV–PR kryptimi kerta aukštos įtampos elektros perdavimo linija. Pasak padavimų, kalne yra „susmukusi“ bažnyčia, todėl ten girdėti varpų skambėjimas. Čia yra stovėjęs kryžius, prieškariu jaunimas rinkdavęsis į gegužines. Beje, Berniukalnio V papėdėje, Šventosios upėje, būta vadinamosios Velnio duobės. Taip buvęs vadinamas nedidelis upės praplatėjimas ir pagilėjimas ties alkakalniu.

Bumblių (Zarasų r., Dusetų sen.) alkakalnis, vadinamas Velnialkalniu, yra 0,6 km į R nuo patvenkto Maskvyčių ežero, 0,43 km į P nuo kelio Dusetos–Žukliškės, 0,33 km į ŠR nuo kelio Dusetos–Blinkai (per

Bumblius), dešiniajame melioracijos griovio krante. Aiškesnės Velniakalnio ribos nežinomos, šykštus kalno apibūdinimas prieškariniuose šaltiniuose verčia manyti, kad šis vietovardis pirmiausia reiškė statų, 10–12 m aukščio, į PV (vadinamą „Velniuonas“ pievą) besileidžiantį šlaitą.

Sidariškio (Rokiškio r., Jūžintų sen.) akmuo, vadinamas Velnio duknomis, yra 1,2 km į V nuo kelio Rokiškis–Jūžintai, 0,53 km į Š nuo dabar klaidingai Velnio duknomis vadinamo ir saugomo akmens (AR 922), 0,4 km į PR nuo Sidariškio kapinyno (AR 921), 0,3 km į R nuo kelio į Kulus, atsišakančio iš kelio Jūžintai–Kamajai, vaizdingoje plokštikalvėje. Tai rausvos spalvos granito, 3 m ilgio (ŠR–PV), 1,5 m pločio (ŠV–PR) akmuo, siekiantis 0,5 m aukštį (P). Išilgai akmens eina „ketera“, suteikianti jam kiek neįprastą formą („akmuo kai duknos (=antklodė)“). Natūralus, akmenis PR šone esantis ant šono paverstos U formos ženklas vadinamas Velnio pėda. Pasak prieškarinio šaltinio, prie akmens buvęs rastas akmeninis kirvelis.

Gaidžių (Utenos r., Spitrėnų sen.) akmuo, vadinamas Usnynės akmeniu, yra 0,25 km į ŠV nuo kaimo kapelių, 0,22 km į ŠR nuo V. Andriusevičienės sodybos, 0,04 km į ŠV nuo kelio Daugailiai–Tauragnai, V. Žemaitienės žemėje. Akmuo rausvos spalvos, suskeldėjęs granitas, į viršų aukštėjančios formos. Jo dydis prie pagrindo – 2,3×1,6 m, aukštis – 2,3 m (Š). Akmenis Š šone yra poeto T. Tilvyčio brolio iškaltas užrašas „Usnynė“ ir data „1949“. Padavimuose akmuo siejamas su Velniu arba Ragana.

Lėlių (Utenos r., Užpalių sen.) akmuo, vadinamas Laumės akmeniu, yra 0,35 km į Š nuo kelio į Martinčiūnus atsišakojimo iš kelio Plaviškės–Voverynė, 0,25 km į Š nuo O. Mickienės sodybos, 0,22 km į ŠV nuo kelio Lėliai–Martinčiūnai, lauke tarp užpelkėjusių lomelių. Akmuo rausvos spalvos granitas, į viršų aukštėjančios formos, 2,8×3 m dydžio, siekia 1 m aukštį (Š). Akmenis P šone yra natūrali 0,95×1 m dydžio, 0,18–0,22 m gylio įduba, primenanti ant mitologinių akmenų aptinkamas Velnio ar Laumės „išsėdėtas“ bei „išgulėtas“ vietas. Akmenis Š pusė apskaldyta dar prieškariniu.

Leliūnų (Utenos r., Leliūnų sen.) akmuo su dubeniu yra buvęs Anykščių r. vietovėje tarp Rundiškių ir Kuzliškių kaimų. 1981 m. akmenį A. Kukta atvežė į savo sodybą Leliūnuose, Slyvų g. 1. Senoji akmenis vieta 1985 m. buvo lokalizuota MMT žvalgomosios ekspedicijos metu. Akmuo rausvos spalvos granitas, apdirbto, 0,95×1,22 m dydžio ritinio formos, 0,82–

0,85 m aukščio. 0,28–0,46 m aukštyje nuo viršaus ant akmens šonų matomos tašymo kalnu žymės. Viršutinėje, natūraliai lygioje plokštumoje, iškaltas 59×60 cm dydžio, 4–4,5 cm gylio plokščiu, lygiu dugnu dubuo.

Ajočių (Zarasų r., Suvieko sen.) akmuo, vadinamas Velniapėdžiu, yra 0,47 km į ŠR nuo kaimo kapelių, vadinamų Milžinkapiu, 0,13 km į Š nuo A. Nykštaus sodybos, jo ganyklų ŠR pakraštyje, krūmų priaugusioje šlapioje lomelėje. Atrodo, akmuo gulėjo už kelių metrų į R nuo dabartinės savo vietos. Akmuo šviesiai pilkos spalvos granitas, pailgas R–V kryptimi, 0,5×0,8 m dydžio, 0,3 m aukščio. ŠV akmuo krašte yra ŠV–PR kryptimi pailga, 16×4,5 cm dydžio, 5 cm gylio, į galus siaurėjanti pirmoji Velnio pėda. Už 22 cm į PR nuo jos krašto yra antroji, ŠV–PR kryptimi pailga, 13×5–6 cm dydžio, iki 7 cm gylio, nežymiai išlenkta Velnio pėda, primenanti žmogaus dešinės kojos pėdą. Beje, Velniapėdžiu pokariu dar buvo vadinamas ir maždaug 2,5 ha laukas šalia akmens.

Marciūniškių (Zarasų r., Dusetų sen.) akmuo, vadinamas Martynu, yra 0,32 km į ŠV nuo kelio Žukliškės–Dusetos, 0,28 km į R nuo Marciūniškių piliakalnio (AR 1512), 0,22 km į PR nuo Girčių sodybos, bevardžio upelio kairiajame krante, ten, kur upelis išsilieja Rudaraisčio lankelėje ir upelį kerta takelis iš Girčių sodybos į parduotuvės pastatus prie kelio Žukliškės–Dusetos. Akmuo rausvos spalvos granitas, iš viršaus užslinkęs žemėmis. Matoma apskaldyta plokščia akmens dalis yra 0,35×0,9 m dydžio, iki 0,4 m aukščio. Pasakojama, kad Martyno akmuo davė pavadinimą visam Marciūniškių (kitados – Marteniškių) kaimui.

Kunigiškių (Svėdasų sen.) akmuo su pėda yra 1914 m. įkurtos Kaušakų sodybos teritorijoje. Iš P prie jos šliejasi Kunigiškių gamybinis centras. Iki 1960 m. akmuo buvo į ŠV nuo gyvenamojo namo, vėliau jis perkeltas į priešingą – PR pusę gyvenamojo namo atžvilgiu, kur dabar guli tarp namo ir kelio, atsišakančio iš kelio Vaitkūnai–Rokiškis–Anykščiai. Akmuo raudonos spalvos granitas, 3,1×1,15–1,5 m dydžio, siekia 1,15 m aukštį (R). Akmuo šone yra keli pailgi įdubimai–ištrupėjimai, kurių vienas „pėdas“. Anot prieškarinių šaltinių, akmuo esąs su Velnio pėda.

Raudėnų (Anykščių r., Obelių sen.) šaltiniai, vadinami Versmelėmis, yra 0,63 km į ŠR nuo Aleksandravėlės kapinių, 0,5 km į V

nuo Dėlinio ežero, Dėlinio miško ŠV pakraštyje, R. Jasinevičiaus žemėje. Pirmasis šaltinis trykšta dešiniajame Dėlinio upelio krante, 6×8 m dydžio sufoziniame cirke. Ištryškęs vanduo siaura, 5 m ilgio protaka Š (345°) kryptimi nuteka į Dėlinio upelį. Kitame jo krante, lauko pakraštyje, nežymioje lomoje, trykšta antrasis šaltinis. Šios versmės vietoje įleistas 0,8 m skersmens geležinis lankas, iš jo vanduo maždaug 12 m ilgio protaka nuteka R (130°) kryptimi. Tikėta, kad šaltinių vanduo pasižymi nepaprastomis, akių, odos ligų gydymosiomis savybėmis. Būta papročio Didįjį ketvirtadienį, saulei netekėjus, prie Versmelių atvesti ir prausti vaikus, kad šie būtų sveiki. Pasakojama, kad į šaltinius žmonės mesdavę smulkių monetų. 0,25 km į ŠR nuo Versmelių yra akmuo, su kuriuo siejami pasakojimai apie „ponaitį“ (velnią).

Užpalių (Utenos r., Užpalių sen.) šaltinis, vadinamas Krokule, plačiai ir nuo pat XIX a. vid. žinomas šventas šaltinis. Jis yra 1,8 km į PV nuo Užpalių bažnyčios, 0,35 km į PV nuo Lygamiškio piliakalnio (AR 1358), 0,16 km į V nuo Šventosios upės dešiniojo kranto, kelio į Neviržą PR pusėje. Šaltinis trykšta Šventosios aukštumos papėdėje esančiame, R–V kryptimi 25 m pločio sufoziniame cirke su „išėjimu“ į P. Šaltinis trykšta cirko ŠR pakraštyje, į jo duburį XX a. pr. buvo įleistas akmeninis, 0,6 m aukščio, 1,2 m skersmens rentinys. Vandens perteklius iš rentinio siaura protaka nuteka P (155°) kryptimi. Maždaug už 0,1 km Krokulės upelis įteka į Šventąją. Artimiausia šaltinio aplinka 1904 (ar 1905) m. kunigo Razmo iniciatyva buvo aptverta mūrine tvora ir šiame plote pastatyta mūrinė koplytėlė su Kristaus statula.

Antalieptės (Zarasų r., Antalieptės sen.) šaltinis yra 1 km į ŠR nuo Kaniūkų (Lūžų miško) piliakalnio (AR 1476), 0,9 km į PR nuo Antalieptės bažnyčios, 0,65 km į PR nuo Antalieptės vandens malūno, 0,13 km į ŠV nuo Šavašos ir Šventosios santakos, kairiajame Šventosios krante, apie 0,03 km atstumu nuo upės, 2 m žemiau antrosios terasos. Čia 2 m skersmens plote muša 2 stiprios ir 1 silpnesnė versmė. Iš jų vanduo siaura protaka nuteka į ŠR (60°) ir išsilieja šlapioje Šventosios pakrantės pievoje. Šaltinio vanduo šaltas, geležingas, turi nestiprų kvapą, o jo skonis primena mineralinį vandenį. Kaip ne kartą minima prieškariniuose šaltiniuose ir literatūroje, dar 4 dešimtmetyje buvo plačiai žinomas tikėjimas nepaprastomis šio vandens savybėmis. Tikėta, kad „šaltinis esąs stebuklingas,

nuo grižo, akių ir kitų ligų gydąs“, „už pagydomą mesdavo į šaltinį pinigą“.

Sabalunkų (Zarasų r., Salako sen.) šaltinis, vadinamas Rudąja versmele, yra 0,09 km į PV nuo kelio Salakas–Dūkštas, Bebro upelio kairiajame krante, 7 m nuo upelio vagos. Jis trykšta 1,1 m skersmens, 0,2 m gylio duburyje, iš po akmenų. Vanduo nuteka siaura protaka R–PR kryptimi (125°). Šaltinio vanduo gėlas, vidutinio kietumo, bespalvis, su kvapu, turi rūdžių skonį. Cheminės analizės (1990 m.) duomenimis, šiame vandenyje yra 11 kartų daugiau geležies už vidutinę normą. Žmonių tikima šaltinio vandens nepaprastomis, gydomosiomis savybėmis. Nustatyta, kad maždaug už 0,13 km į ŠV nuo Rudosios versmelės tryško dar vienas šaltinis, vanduo buvo laikomas „sveiku“ vandeniu, gydančiu akių ligas. Už 0,18 km į PV nuo Rudosios versmelės, Vištašūdziai vadinamoje vietoje, yra aprašytas mitologinis akmuo.

Salaviškio (Zarasų r., Suvieko sen.) šaltinis, vadinamas Žaibašulniu, yra 0,55 km į V–PV nuo kelio į Guogiškį atsišakojimo iš kelio Samaniai–Suviekas, 0,13 km į Š nuo negyvenamos Briedžio sodybos, 0,02 km į ŠV nuo kelio į Guogiškį, L. Vainikevičiaus eglyne. Šaltinio vietoje iškasta 0,75 m skersmens, ne mažesnė kaip 1 m gylio duobė, kurios stačios sienelės išdėtos apie 0,1×0,15 m dydžio akmenimis. Po melioracijos vandens šulinyje sumažėjo, jo dugnas uždumblėjo. Prieškariu Žaibašulnys plačiai garsėjo nepaprastomis savo vandens savybėmis. Už 0,3 km į ŠV nuo jo, 0,15 km į PV nuo L. Vainikevičiaus sodybos, lauke, yra nežymi drėgna lomelė, vadinama Žaibuku arba Paversmiu.

Savičiūnų (Zarasų r., Degučių sen.) šaltinis yra 0,22 km į ŠV nuo kelio Mumeliškis–Pažemys, Dusetų girininkijos Pažemio miško 65 kvartalo ŠV dalyje, Salinio ežero PR pakrantėje, puslankio formos cirke, išsigrauzusiame labai stataus, 12 m aukščio ežero kranto papėdėje. Cirke teka 3 stipresnės versmės. Pagrindinė iš jų R pusėje 10–11 m ilgio protaka Š–ŠV kryptimi (315°) nuteka į ežerą. Antroji versmė trykšta PV pusėje ir 5 m ilgio protaka teka į ežerą, o trečioji versmė ŠR pusėje trykšta visai prie ežero pakrantės linijos. Šaltinį dar šio amžiaus pradžioje aprašė kunigas A. Strazdas, pateikdamas duomenų, kad „paėjo kažin iš kur garsas, būk verdenė stebuklingai gydanti visas ligas. Žmonės kaip matai paplūdo lankyti tos garsios verdenės, pradėjo mėtyti pinigus į pačią verdenę ar ant kranto“ ir atkreipdamas dėmesį į tai, kad norintys aukoti pinigus, tegul juos „verčiaus ubagai atiduoda arba į bažnyčios skarbonką įmeta, o ne mēto ant lauko“ (žr. *Tėvynės Sargas*, 1903, Nr. 11–12a, p. 37).

Dusetų (Zarasų r., Užtiltės) šaltinio vieta yra 0,47 km į P nuo tilto per Šventąją, skiriančio Dusetas nuo Užtiltės, 0,25 km į P nuo garažų masyvo, 0,22 km į V–PV nuo Melioratorių g., tarp daržų ir šiltnamių. Maždaug 1970 m. šaltinio vietoje iškasta nedidelė kūdra keliuko PR pusėje. Kūdra nuotaki, ją maitina šaltinis. Vanduo maždaug 30 m ilgio protaka iš kūdros teka Š (30°) kryptimi, tuomet pasisuka ir apie 20 m vinguoja į R, kol išsilieja šlapioje pievoje. Prieškario duomenys liudija, kad šaltinio būta pagarsėjusio, laikomo stebuklingu. Jo vandeniu žmonės plaudavę akis ir mesdavę į šaltinį pinigų. Prie jo stovėjęs kryžius ar koplytstulpis su šv. Jono statula.

Padustėlio (Zarasų r., Dusetų sen.) šaltinis, vadinamas Čiegio šaltiniu, yra 0,36 km į PR nuo kelių Obeliai–Daugailiai ir Dusetos–Degučiai sankryžos, 0,12 km į P nuo pastarojo kelio vingio, K. Stasiulionienės sodyboje. Šaltinio vietoje, ant žemių kauburio, yra iš plytų sumūrytas stačiakampis šulinys. Iš jo vanduo nuteka į R pusėje esantį metalinį lovį–aptvarą, iš kurio vanduo maždaug 20 m ilgio protaka Š (10°) kryptimi nuteka į bevardį upelį. Šaltinio vanduo šaltas, geležingas, turi nestiprų kvapą. 1937 m. duomenimis, ši „Stebuklingoji versmė“ yra „vietos žmonių labai gerbiama, nes prieš audras, didelius lietus, ledus ar net kitas nelaimes jos vanduo staiga pasikeičia: nubaląs arba nepaprastai drumzlinas paliekąs; iš ko jau senesni žmonės sugeba spręsti besitartinančias nelaimes“.

Polekniškio (Utenos r., Daugailių sen.) ažuolo vieta yra 0,1 km į Š nuo kelio Daugailiai–Vajasiškis, 0,08 km į R nuo Alekniškio ežero, 0,06 km į ŠR nuo Valiulių sodybos, Alekniškio ežero aukštumos šlaite. Ažuolas jau nudžiūvęs, prieš kelerius metus vėtra nulaužė jo viršūnę ir 2 pagrindines šakas. Jo stuobrys 3,5–4,5 m aukščio, 5,3 m apimties (1 m aukštyje). Medis, atrodo, buvęs apie 15 m aukščio. B. Kviklio pateikiamais duomenimis, senas Polekniškio gyventojas S. Juodvalkis, miręs 1860 m., pasakodavo, kad seniau žmonės šį ažuolą laikė šventu medžiu. Į ŠR nuo ažuolo, aukštumoje, atrodo, būta dvarelio.

Želiūnų (Rokiškio r., Obelių sen.) mitologinė vietovė, vadinama Vilimo duobe, yra 0,95 km į ŠR nuo Krapiškio gamybinio centro, 0,65 km į ŠV nuo kaimo kapelių, 0,1 km į Š nuo kelio Krapiškis–Kaušelis, abipus kelio, atsišakojančio į Želiūnus iš kelio Krapiškis–Kaušelis. Dauba pailga R–V kryptimi, maždaug 30×80 m dydžio, iki 4 m gylio, su „išėjimu“ R pusėje. Pasak vietos gyventojų, daubos dugne iki melioracijos telkšojo vanduo. Padavimai pasakoja, kad šioje vietoje nuskendo bažnyčia.

Bartašiūnų (Utenos r., Vyžuonų sen.) mitologinė vietovė, vadinama Bambizaraisčiu, yra 0,75 km į P nuo kelio Gaižiūnai–Vyžuonos, 0,55 km į Š nuo Sprakšių pilkapių (AV 1983), 0,32 km į P nuo upelio, ištekančio iš Girbio ežero, miško masyve, kuris įsiterpia tarp Vyžuonų girininkijos 66 (iš V) ir 59 (iš Š) kvartalų. Raistas maždaug 2 ha ploto. Dabar jis iš aplinkinių pušynų išsiskiria savo skurdžia augmenija. Padavimai pasakoja, kad čia, „prie tako į Vyžuonas, prie pušies“, buvo „[kaž]kokia [tai] bambizų bažnyčia“ ir „bambizas kunigas lupdavo vaikus, kai tie juokdavosi“. Padavime minima reformatų, vadinamų bambizais, bažnyčios lokalizacija žymi niekuo ypatingu neišsiskiriantį Bambizaraisčio PV pakraštį, kur dar auga istorinė „Audros“ partizanų pušis, ir šalia būta takelio, kuriuo Bartašiūnų gyventojai eidavę į Vyžuonas. Nepaisant to, ar Bambizaraisčio bažnyčia buvo reali, ar mitinė, svarbiausia, kad su šia vietove siejami net 3 Janulionių sodyboje, Bartašiūnuose, esantys akmenys su dubenimis (buvo AV 1730–1732). Janulioniai tvirtindavę, kad šie akmenys buvę atvežti iš Bambizaraisčio bažnyčios. Tokia nuoroda į minimų akmenų kilmę (šiuo atveju nesvarbu, realią ar mitinę) yra reikšmingas, itin retai aptinkamas ir akmenų su smailiadugniais dubenimis sakralinę vertę liudijantis faktas.

Vykintas VAITKEVIČIUS, Gintautas ZABIELA

Survey expeditions in the East Lithuania in 1999

In 1999 the LIH surveyed unknown archaeological and mythological-votive objects in Rokiškis (Panevėžys region), Anykščiai, Utena, Zarasai (Utena region) districts. More than 100 localities were visited and about 150 objects surveyed. Worth mentioning are 5 hill-forts, 1 barrow cemetery, 1 medieval cemetery, 14 ritual centres on hills, 6 sacred springs and 6 stones, which should be included in the inventory of cultural heritage.

Vytautas VAITKUS, Ernestas VASILIAUSKAS

NAUJI ARCHEOLOGIJOS PAMINKLAI ŽAGARĖS
APYLINKĖSE

1999 m. Žagarės miestelio (Joniškio r.) gyventojai R. Vaitkienė ir V. Vaitkus (Raktuvės g. Nr. 29) perdavė Raktuvės piliakalnyje dirbusiai